

AGNIESZKA JERAN
Poznań

CZY WIELKOPOLSKA MENTALNOŚĆ NADAL ISTNIEJE? ANALIZA OPARTA NA DANYCH DIAGNOZY SPOŁECZNEJ 2015

NIEJEDNOZNACZNY WPŁYW ZABORU PRUSKIEGO

Punktem wyjścia niniejszych rozważań są naukowe ustalenia, ale i potoczne przekonania o istnieniu i funkcjonowaniu specyficznego dla mieszkańców Wielkopolski zestawu przekonań i norm, które określa się zwykle mianem wielkopolskiego etosu lub właśnie – wielkopolskiej mentalności. Kwestia ta oczywiście nie jest nowa. Wyczerpujący przegląd poglądów i ustaleń zawiera chociażby opracowana przez Witolda Molika antologia *Etos Wielkopolan* zawierająca teksty o wielkopolskiej mentalności opublikowane od połowy XIX w. po początek XXI w., istnieją też liczne prace poznańskich socjologów ukazujące obraz Poznania i poznaniaków – tak jako autostereotyp, jak i jako spojrzenie z zewnątrz¹. Przytaczając rozważania historyków warto wskazać na chociażby na pracę Dariusza Łukasiewicza² i skonfrontować ją z ustaleniami Janusza T. Hryniewicza³, z kolei w odniesieniu do sfery postaw jednym z istotnych źródeł jest relacjonujący wyniki badań tekst Marka Ziółkowskiego⁴. Mowa przy tym o procesach obejmujących kilka wieków – jako podstawę mentalności Wielkopolan wskazuje się odmienności sięgające okresu przedrozbiorowego. Wielkopolska już przed 1795 r. była rejonem o wyższym poziomie rozwoju gospodarczego niż pozostałe regiony Polski, od średniowiecza miała gęstszą sieć miast i dróg, mniej nierówności społecznych czy zdolność do szybszej adaptacji rozwiązań zachodnio-

¹ F. Znaniecki, *Miasto w świadomości jego obywateli. Z badań Polskiego Instytutu Socjologicznego nad miastem Poznaniem*, Poznań 1931; F. Znaniecki, J. Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy: 1928/1964*, Warszawa-Poznań 1984; R. Cichocki, K. Podemski, *Miasto w świadomości swoich mieszkańców*, Poznań 1999. Zestawienie tych badań i komentarz do nich zawiera chociażby tekst S. Lisieckiego, *Florian Znaniecki i Janusz Ziółkowski. O tradycji i kontynuacjach badań nad wartościowaniem przestrzeni miasta*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 1, 2015.

² D. Łukasiewicz, *Mentalność pruska, mieszczańska, protestancka czy kapitalistyczna? Prusy 1806-1871*, „Przegląd Zachodni”, nr 2, 2014.

³ J.T. Hryniewicz, *Polityczne i gospodarcze następstwa zaboru pruskiego*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 3(13), 2003.

⁴ M. Ziółkowski, *Mentalność Wielkopolan. Rzeczywistość, stereotyp czy perswazyjne argumenty?* „Przegląd Zachodni”, nr 4, 1999.

europjskich⁵, a w okresie 1772-1793 wyraźnie zmierzała w stronę rozwoju miast i przemysłu⁶. Istotny był zatem rozwój miast i rzemiosła, sprzyjający umacnianiu się mieszczaństwa i to mieszczaństwa wykształconego, utrzymującego kontakty z bliskim przecież „zachodem”⁷. Jak zauważył Gwidon Zalejko chociaż poznańskość czy mentalność wielkopolska postrzegane są jako cechy kulturowe, są w istocie cechami aktywności gospodarczej⁸. Ale postawy te, cechując sprawność w gospodarowaniu, mają też wyraźne ideowe podłoże⁹; podłożem pracy organicznej czy pragmatyzmu było „specyficzne rozumienie narodowych obowiązków”¹⁰.

Jeśli odwołać się do strukturalnej podstawy tych postaw, a więc ich nosicieli, to należy zauważyć, że udział ludności miejskiej w Wielkopolsce już przed rozbiorami osiągnął poziom 27%¹¹. Odmienne było także gospodarowanie na wsi – mniejsze, obejmujące jedną czy dwie wsie majątki szlacheckie wymagały „osobistego zaangażowania w sprawy gospodarcze”¹². Jednak analizy konsekwencji zaboru pruskiego dla rozwoju gospodarczego Wielkopolski i kształtowania się mentalności wielkopolskiej nie są w istocie zgodne i jednoznaczne. J. T. Hryniewicz wskazuje, że przejęcie Wielkopolski przez Prusy zahamowało gospodarczy rozwój regionu, kierując go ponownie na tory rolnicze i powstrzymując kształtowanie się przemysłu. Niewątpliwie istotne było oddziaływanie państwa pruskiego i jego administracji – przede wszystkim organizacja i silne podporządkowanie literze prawa, administracyjna bezosobowość i upowszechnienie nauczania.

O ile więc dla wielu interpretatorów wpływ zaboru pruskiego na Wielkopolan wiąże się ze swoistym przejmowaniem przez nich reguł i postaw kapitalistycznych (etyki pracy) i przekuwanie ich w oręż walki o polskość poprzez pracę organiczną¹³, o tyle J. T. Hryniewicz dostrzega hamujące oddziaływanie Prus, ponieważ nieunikniony element konfrontacji pomiędzy kulturą (w tym – sposobami gospodarowania) polską i pruską na terenie Wielkopolski prowadził do „nacjonalistycznie motywowanego zamknięcia kulturowego”¹⁴, bez którego przyjmowanie zachodnioeuropejskiej kultury gospodarczej mogłoby być znacznie szybsze. Niezależnie od szczegółowych analiz, XIX w. i zabór pruski wskazywane są jako kluczowe dla ukształtowania się mentalności wielkopolskiej – o okresie tym pisze M. Ziółkowski, że „Etos Wielkopolan najbardziej zbliżał się do klasycznego etosu wczesnego kapitalisty; był to i w mieście, i na wsi rodzimy odpowiednik etosu (drobno)mieszczańskiego, zdecydowanie odmienny

⁵ W. Molik, *Trzeba uczyć*, w: W. Molik (oprac.), *Etos Wielkopolan. Antologia tekstów o społeczeństwie Wielkopolski z drugiej połowy XIX i XX wieku*, Poznań 2005, s. 257.

⁶ J.T. Hryniewicz, *op. cit.*, s. 71.

⁷ D. Łukasiewicz, *op. cit.*, s. 93.

⁸ G. Zalejko, *Rynek stworzył, rynek zmienia*, w: W. Molik (oprac.), *op. cit.*, s. 249.

⁹ P. Matusik, *Ukryte działanie mitu*, w: W. Molik (oprac.), *op. cit.*, s. 264.

¹⁰ *Ibidem*, s. 265.

¹¹ J.T. Hryniewicz, *op. cit.*, s. 72.

¹² D. Łukasiewicz, *op. cit.*, s. 96.

¹³ M. Ziółkowski, *op. cit.*, s. 17; W. Molik, *op. cit.*, s. 258.

¹⁴ J.T. Hryniewicz, *op. cit.*, s. 71.

od szlacheckiej tradycji reszty Polski”¹⁵. Z kolei D. Łukasiewicz opisuje „typ Polaka, który w walce z pruską germanizacją przejął w procesie akulturacji niemiecką mentalność mieszczańską i mentalność kapitalistyczną”¹⁶, chociaż należałoby zauważyć, że przejmowanie wzorów gospodarowania nie tyle było przejmowaniem mentalności niemieckiej, co właśnie kapitalistycznej – wzorce były angielskie, szkockie czy irlandzkie, jak i niemieckie (Lech Trzeciakowski przytacza w tym kontekście strategię Chłapowskiego i Cegielskiego¹⁷). Andrzej Kwilecki zauważa przy tym, że skoro „etos stanowi połączenie idei i praktyki”¹⁸, to kluczowe dla jego kształtowania są stosunkowo stabilne warunki, a za takie można uważać XIX w. Ponieważ walka na polu zarówno gospodarczym, jak i kulturowym, toczyła się nie tyle w Poznaniu, co w całej Wielkopolsce, dlatego też mowa o mentalności wielkopolskiej, nie poznańskiej.

WIELKOPOLSKA MENTALNOŚĆ WSPÓŁCZEŚNIE

Okres porozbiorowy, szczególnie zaś czasy PRL można uznać za okres zmian, które raczej osłabiły niż wzmocniły wielkopolską mentalność.

„W okresie tym Wielkopolska z regionu rolniczego przekształciła się w region przemysłowo-rolniczy. Upadły podstawy indywidualnej przedsiębiorczości gospodarczej, spadła liczebność i znaczenie tradycyjnego mieszczaństwa – właściciele drobnych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych oraz sklepów. Poznań zdominowany został przez wielkoprzemysłowych robotników i budżetową inteligencję. Nastąpiły także znaczne migracje i wymieszanie się ludności”¹⁹.

Sama logika systemu polityczno-gospodarczego PRL stała w sprzeczności z tradycyjnymi wartościami Wielkopolan – okazywały się one nieprzydatne²⁰. Nawet prozaiczne (jak określa je Filip Kaczmarek²¹) cechy, jak systematyczność czy punktualność (a należałoby zauważyć, na co wskazuje G. Zalejko²², że niezwykle istotna była także odpowiedzialność i umiejętność pracy zespołowej, a obok aktywności gospodarczej – zdolność do samoorganizowania się²³), nie cieszyły się w okresie PRL szacunkiem.

Można sądzić, że transformacja ustrojowa otworzyła nowy rozdział w rozwoju mentalności wielkopolskiej, pozwalając jej na pełniejsze zakorzenienie w postawach i działaniach mieszkańców Wielkopolski. Procesy, przede wszystkim migracyjne, związane zarówno z napływem robotników wielkoprzemysłowych, jak i inteligencji,

¹⁵ M. Ziółkowski, *op. cit.*, s. 17.

¹⁶ D. Łukasiewicz, *op. cit.*, s. 96.

¹⁷ L. Trzeciakowski, *Uwarunkowania kulturowe oraz doświadczenia innych regionów i krajów a modernizacja Wielkopolski*, w: W. Molik (oprac.), *op. cit.*, s. 230-231.

¹⁸ A. Kwilecki, *Tęsknota za etosem*, w: W. Molik (oprac.), *op. cit.*, s. 237.

¹⁹ M. Ziółkowski, *op. cit.*, s. 20.

²⁰ W. Molik, *op. cit.*, s. 259.

²¹ F. Kaczmarek, *Wolność i odpowiedzialność*, w: W. Molik (oprac.), *op. cit.*, s. 241.

²² G. Zalejko, *op. cit.*, s. 252.

²³ M. Libicki, *op. cit.*, s. 255.

mogły z jednej strony osłabić przyswajanie etosu przez kolejne pokolenia, ale mogły też przyczynić się do jego przejmowania przez ludność napływową (spoza Wielkopolski) w procesach akulturacji lub uzupełniania przez elementy postaw i systemy wartości zachowane i pielęgnowane w peryferyjnych obszarach Wielkopolski, jeśli był to napływ w obrębie regionu. Wyraźne ujmowanie kwestii przez M. Ziółkowskiego²⁴ w kategoriach centrum-peryferia, gdzie centrum stanowi Poznań i okolice będące pod zaborem pruskim (dawne, tj. z okresu 1975-1998 województwo poznańskie), wydaje się wyrazem przekonania, że centrum zachowało wystarczająco silny etos wielkopolski, by migranci w procesach akulturacji przejmowali jego treść.

We współczesnej, XXI-wiecznej wersji, mentalność wielkopolska jest opisywana poprzez takie postawy, wartości i zachowania Wielkopolan jak „przedsiębiorczość, gospodarność, oszczędność, pracowitość, praktyczność, realizm, umiarkowanie, systematyczność, punktualność, praworzędność, zamiłowanie do porządku”²⁵. M. Ziółkowski dodaje „zdolność do dokładnej i twórczej pracy, systematyczność, (...) opanowanie, powściągliwość w wyrażaniu uczuć, oschłość, małowówność”²⁶. Bardziej szczegółowe analizy, jakie przedstawia ten autor ujawniają jednak niewielkie różnice wskazań Wielkopolan w porównaniu do odpowiedzi respondentów z wszystkich pozostałych regionów Polski. Mieszkańcy Wielkopolski (ściślej – dawnego województwa poznańskiego)²⁷:

- bardziej doceniali przedsiębiorczość;
- bardziej doceniali wartość ciężkiej pracy;
- byli bardziej prospołeczni;
- w większym stopniu akceptowali ideały demokracji i podmiotowości politycznej społeczeństwa;
- lepiej oceniali demokrację jako system sprawowania władzy;
- w większym stopniu akceptowali pluralizm stylów życia i wykazywali większą tolerancję dla zachowań i wartości odmiennych od zachowań i wartości większości.

Z kolei w późniejszym o ponad dekadę (badania relacjonowane przez M. Ziółkowskiego realizowane były w 1998 r.) omówieniu Piotr Cichocki zauważa, że mentalność wielkopolska łączy w sobie nowoczesność i otwartość w zakresie gospodarczym i technologicznym oraz tradycjonalizm w sferze wartości – zarówno tych dotyczących gospodarki („stare” wartości kapitalizmu, czyli raczej pracowitość niż innowacyjność, raczej oszczędzanie niż konsumpcjonizm), jak i obyczajowości. Podsumowując wskazuje: „mentalność Wielkopolan charakteryzuje przywiązanie do reguł oraz niechęć do ich zmieniania, przy jednoczesnej gotowości do odpowiedzi na nowe okoliczności narzucane przez zewnętrzną dynamikę gospodarczą”²⁸.

²⁴ M. Ziółkowski, *op. cit.*, s. 23.

²⁵ W. Banach, *Etos Wielkopolan. Reaktywacja? w: Program rozwoju kultury w Wielkopolsce na lata 2012-2020. Załącznik do uchwały nr 1525/2012 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 19 stycznia 2012 r.*, s. 9.

²⁶ M. Ziółkowski, *op. cit.*, s. 14.

²⁷ *Ibidem*, s. 25.

²⁸ P. Cichocki, *Jaka jest tożsamość wielkopolska? „Przegląd Zachodni”*, nr 1, 2012, s. 94.

Na podstawie przytoczonych opisów wybrano składowe, które pozostają spójne z mentalnością wielkopolską, ale które też nie zawsze wprost wyrażane są w powyższych określeniach, mają bowiem charakter ogólniejszych orientacji. Wydaje się, że takie podejście, szczególnie w przypadku korzystania z danych zastanych, jest trafniejsze. Jak zauważają chociażby A. Kwilecki²⁹ czy Wiesław Banach³⁰ – istotne jest nie tyle to, co zawiera się w deklaracjach na temat cenionych wartości, ale to, co przejawia się w zachowaniach. Dlatego w dalszej analizie wykorzystano odpowiedzi na pytania odnoszące się do wybranych ocen i zachowań, z których wyprowadzić można takie cechy jak prospołeczność, samosterowność i przyjmowanie odpowiedzialności, zadaniowe podejście do wyzwań oraz praworządność i szacunek dla norm (wprawdzie w nieunikniony sposób są to deklaracje zachowań lub ocen, ale przynajmniej odnoszące się do czegoś, co badani realizowali i do ich ocen, a nie tylko deklarowanych składowych wartości). Zgodnie ze wskazaniem odrębności Wielkopolan i ich mentalności, wyniki badań mieszkańców Wielkopolski skonfrontowane z odpowiedziami mieszkańców pozostałych regionów Polski, powinny wykazać większe nasycenie tymi cechami; jak zauważa W. Banaszak „szczególna tożsamość” Wielkopolan to nie tyle „posiadanie na wyłączność” pewnych cech, co „większa u Wielkopolan, niż w tamtych regionach, ich intensywność, a może i większa powszechność”³¹.

DYSKURSYWNA HOMOGENIZACJA REGIONU

Obok odrębności i utrzymywania się swoistej mentalności wielkopolskiej, drugi istotny wątek przeprowadzonej analizy stanowi kwestia nieuprawnionej homogenizacji. Jak zauważają P. Cichocki i Piotr Jabkowski „Z dyskursywną homogenizacją Wielkopolski mamy do czynienia wtedy, kiedy przyjmowany przez badaczy sposób mówienia o społecznej sytuacji regionu w nieuprawniony sposób bierze w nawias istotne wewnątrzregionalne zróżnicowania i nierówności”³².

Sięgnięcie po kwestię zróżnicowania peryferia-centrum czy wprost – zróżnicowanie w ramach regionu, podnosił także M. Ziółkowski uzasadniając centralnością (zarówno geograficzną, jak i aksjonormatywną – jako największe nasycenie i zakorzenienie wartości) objęcie badaniami tylko respondentów z centralnej Wielkopolski. Cichocki i Jabkowski komentują to wskazując, że

„Rozumowanie takie opiera się na jawnym w zasadzie założeniu, że nawet jeśli Wielkopolska jako region pozostaje znacznie większa, to jej jądro w postaci rejonu poznańskiego stanowi dla mentalności wszystkich Wielkopolan swego rodzaju regulatywny paradygmat. Mentalność owa tam właśnie występuje w formie najczystszej – niejako wręcz archetypicznej – a w innych subregionach posiada charakter znacznie bardziej zanieczyszczony przez różnego rodzaju czynniki zakłócające”³³.

²⁹ A. Kwilecki, *op. cit.*, s. 237.

³⁰ W. Banach, *op. cit.*, s. 10.

³¹ M. Banaszak, *Etos Wielkopolan dawniej*, w: W. Molik (oprac.), *op. cit.*, s. 223.

³² P. Cichocki, P. Jabkowski, *Wielkopolska – regionalny kontekst integracji europejskiej*, Poznań 2010, s. 24.

³³ *Ibidem*, s. 44.

DANE I METODA

W przeprowadzonej analizie sięgnięto po dane udostępnione przez Radę Monitoringu Społecznego, a pozyskiwane w ramach ogólnopolskiego, reprezentatywnego i cyklicznego badania diagnostycznego, obejmującego badanie warunków i jakości życia Polaków, znanego w skrócie jako „Diagnoza Społeczna”³⁴. Najnowsze badanie zrealizowano w 2015 r., objęło ono 11,7 tys. gospodarstw domowych z 35 tys. członków i 22 tys. indywidualnych respondentów.

Wykorzystując udostępnioną bazę danych przeprowadzono analizę, która miała na celu weryfikację czterech hipotez badawczych, odnoszących się do odrębności mentalności wielkopolskiej oraz do kwestii jej (ewentualnej) homogenizacji, a więc jednolitości wśród mieszkańców różnych podregionów Wielkopolski:

1. w porównaniu międzygrupowym (tj. Wielkopolanie a reszta respondentów z pozostałych regionów Polski), respondenci z Wielkopolski istotnie częściej deklarują samosterowność, zadaniowe podejście do problemów, zachowania prospołeczne i normatywną wrażliwość na dobro wspólne (praworządność);

2. analiza rozkładów odpowiedzi odnoszących się do wskazanych składowych mentalności wielkopolskiej wśród respondentów z Wielkopolski przy uwzględnieniu podregionów, wskazuje na wewnętrzne zróżnicowanie Wielkopolski w zakresie stopnia nasylenia mentalnością wielkopolską;

3. obraz wewnętrznego zróżnicowania składowych mentalności wielkopolskiej na poziomie subregionów odpowiada schematowi centrum-peryferia: najsilniej mentalność wielkopolska przejawia się w centrum województwa tj. w subregionie poznańskim;

4. w nawiązaniu do hipotez 1 i 3: najwyraźniejsza różnica rozkładów odpowiedzi ujawni się pomiędzy respondentami z centrum Wielkopolski (podregion poznański) a badanymi z pozostałych województw.

Na potrzeby sprawdzenia postawionych hipotez jako dostępne w ramach pytań sformułowanych w kwestionariuszu indywidualnym „Diagnozy Społecznej” wybrano następujące zmienne:

– samosterowność tj. wewnętrzne poczucie kontroli, przyjmowanie odpowiedzialności za konsekwencje własnych decyzji (składowa mentalności kapitalistycznej i modelu *self-made man*);

– zadaniowość jako deklarowanie podejmowania działań, które mają doprowadzić do rozwiązania problemu w miejsce unikania go lub zdawania się na działania innych podmiotów;

– prospołeczność związana (1) z działaniami na rzecz społeczności lokalnej oraz (2) z troską o innych i działaniem na rzecz potrzebujących (niezależnie do poziomu formalizacji);

– praworządność rozumiana jako przestrzeganie norm, w szczególności istotnych dla dobra wspólnego; zawiera się tu także element legalizmu, ponieważ normy te mają prawny, formalny charakter.

W tabeli 1 wskazano je wraz z pełnym brzmieniem pytania w kwestionariuszu „Diagnozy Społecznej”, odniesieniem do składowych mentalności wielkopolskiej i interpretacją.

³⁴ <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015)

Tabela 1

Wymiary mentalności wielkopolskiej a pytania „Diagnozy Społecznej”

Cecha (składowa mentalności wielkopolskiej)	Pytanie w kwestionariuszu „Diagnozy Społecznej”	Interpretacja w „Diagnozie Społecznej”	Interpretacja w ramach analizy mentalności wielkopolskiej
Samostercowność	Od czego lub od kogo zależało to, że miniony rok należał do udanych lub do nieudanych? (można wybrać więcej niż jedną odpowiedź): - od władz - ode mnie samego - od innych ludzi - od losu (opatrności)	Rozkład odpowiedzi interpretowany jest w kategoriach stylu atrybucji przyczynowej (przy powiązaniu z kierunkiem oceny minionego roku), a po ograniczeniu do dwóch opcji „ode mnie samego” i „od losu” interpretowany biegunowo jako autodeterminacja vs fatalizm*	Jako wskaźnik istotne są głównie odsetki wskazań odpowiedzi „ode mnie samego”, interpretowane jako uznawanie własnych decyzji za determinantę oceny efektów działań w poprzednim roku
Zadaniowość	Proszę zaznaczyć jak zazwyczaj Pan reaguje na kłopoty czy trudne sytuacje w swoim życiu? (można wybrać więcej niż jedną możliwość): - zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi - mobilizuję się i przystępuję do działania - sięgam po alkohol - pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej lub że innym jest jeszcze gorzej - poddaję się, nie wiem co robić - zażywam środki uspokajające - modlę się o pomoc do Boga - zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój	Odpowiedzi odpowiadają dwóm strategiom reagowania na problemy: zadaniowej i emocjonalnej tj. związanej ze zmianą przeżywania sytuacji, a nie jej rozwiązywania, za zadaniowe uznawane są dwie pierwsze odpowiedzi**	Jako wskaźnik istotne jest przede wszystkim wskazywanie strategii o charakterze zadaniowym i związanym z samodzielnością, a więc „mobilizuję się i przystępuję do działania” – od-daje ono podejście związane z samodzielnym i rzeczywistym rozwiązywaniem problemów
Prospołeczność (1)	Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że angażował się Pan w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie)? Odpowiedzi: - tak - nie	Analizowana jako element obywatelskości i kapitału społecznego, traktowana jako zaangażowanie mniej formalne niż przynależność do organizacji***	Jako wskaźnik prospołeczności istotne są wskazania pozytywne, tj. deklarowanie zaangażowania w działania na rzecz społeczności lokalnej

* J. Czapiński, *Indywidualna jakość i styl życia*, w: J. Czapiński, T. Panek (red.) *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2015, s. 262-264.** *Ibidem*, s. 251.*** J. Czapiński, *Stan społeczeństwa obywatelskiego*, w: J. Czapiński, T. Panek (red.), *op. cit.*, s. 326.

Prospołeczność (2)	<p>Czy w ostatnim roku wykonywał Pan nieodpłatnie jakąś pracę lub świadczył jakieś usługi dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznej?</p> <p>Odpowiedzi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tak, często - tak, rzadko - nie 	<p>Podobnie jak pytanie o zaangażowanie w działania na rzecz społeczności lokalnej – pytanie stanowiące element diagnozy zaangażowania w działania wspólne i na rzecz innych osób, odpowiada definicji wolontariatu****</p>	<p>Jako wskaźnik prospołeczności istotne są wskazania pozytywne, uwzględniając zaś nasycenie i powtarzalność (systematyczność zachowań prospołecznych, przeciwstawioną okazjonalnej aktywności) – odpowiedzi „tak, często”</p>
Praworządność	<p>Poniżej wymienione są różne zachowania. Jedne z nich mogą dotyczyć bezpośrednio Pana samego, a inne tylko innych ludzi. Proszę powiedzieć, które z poniższych zachowań osobiście Pana obchodzą, a które nie?</p> <ul style="list-style-type: none"> - ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien - ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego (np. autobusów, pociągów) - ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych - ktoś otrzymuje niesłusznie rentę inwalidzką (z tytułu niezdolności do pracy) - ktoś wyludza odszkodowanie z ubezpieczenia <p>Odpowiedzi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - w ogóle mnie nie obchodzi - mało mnie obchodzi - trochę mnie obchodzi - bardzo mnie obchodzi - trudno powiedzieć 	<p>Postawy wobec naruszania wspólnego dobra, łącznie tworzą wskaźnik – skalę wrażliwości na dobro wspólne, rozpatrywane w „Diagnozie Społecznej” jako element diagnozowania stanu społeczeństwa obywatelskiego*****</p>	<p>W przypadku mentalności wielkopolskiej pytania te traktowane są jako wskaźnik poszanowania norm, przedkładania tego co wynika z normy nad osobiste interesy, obrazowane przez odpowiedzi związane z deklaracją istotności takich naruszeń (odpowiedzi „trochę obchodzi” i „bardzo obchodzi”)</p>

**** *Ibidem*.

***** *Ibidem*, s. 314.

Źródło: opracowanie własne.

NASYCENIE MENTALNOŚCIĄ WIELKOPOLSKĄ – RESPONDENCI Z WIELKOPOLSKI
I POZOSTAŁYCH WOJEWÓDZTW

Badanie realizowane w ramach „Diagnozy Społecznej” w 2015 r. obejmowało ponad 22 tys. indywidualnych respondentów (osoby w wieku powyżej 16 lat), w tym próba z województwa wielkopolskiego objęła 1650 osób i stanowiła 7,4% (tabela 2). Analogicznie jak w badaniu M. Ziółkowskiego z 1998 r. (choć bez konieczności powiększania próby z regionu, jest ona bowiem wystarczająco liczna), analizy różnicowania przeprowadzono porównując rozkłady odpowiedzi w próbie z Wielkopolski i z pozostałych piętnastu województw (ujmowanych łącznie³⁵). Każdorazowo testowano hipotezę o niezależności zmiennych (test chi-kwadrat, przyjęty poziom istotności 0,01), a w przypadku podstaw do jej odrzucenia wyznaczano współczynnik korelacji V Cramera.

Tabela 2

Wielkość próby ogólnopolskiej i rozkład wg województw

Województwo	Liczebność	Udział [w %]
Dolnośląskie	1472	6,6
Kujawsko-pomorskie	1130	5,1
Lubelskie	1610	7,3
Lubuskie	672	3,0
Łódzkie	1633	7,4
Małopolskie	1624	7,3
Mazowieckie	2753	12,4
Opolskie	694	3,1
Podkarpackie	1396	6,3
Podlaskie	916	4,1
Pomorskie	1248	5,6
Śląskie	2244	10,1
Świętokrzyskie	1147	5,2
Warmińsko-mazurskie	1232	5,5
Wielkopolskie	1650	7,4
Zachodniopomorskie	782	3,5
Ogółem	22203	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

³⁵ Ze względu na ukierunkowanie analiz na obraz Wielkopolan na tle mieszkańców pozostałych województw i dla klarowności obrazu, zrezygnowano z prezentacji wyników w szczegółowym podziale na województwa.

W zakresie samosterowności i poczucia odpowiedzialności za własny los (tabela 3) Wielkopolanie istotnie częściej deklarowali, że odpowiedzialność leży po ich stronie – to, jaki był miniony rok, uważali za efekt własnych decyzji, nieco rzadziej niż mieszkańcy pozostałych województw wskazywali natomiast, że odpowiedzialność leży po stronie losu. Nieco rzadziej, chociaż na granicy istotności statystycznej, wskazywali też na odpowiedzialność władz, natomiast zróżnicowanie wskazań na odpowiedzialność innych osób okazało się nieistotne statystycznie. Jednak w obu podgrupach struktura względnej ważności postrzeganej odpowiedzialności była analogiczna. W zakresie postrzegania własnej odpowiedzialności, poczucia wpływu i kontroli nad własnym losem, Wielkopolan charakteryzuje większa autodeterminacja i mniejszy fatalizm niż mieszkańców pozostałych województw, co potwierdza obecność wielkopolskiej mentalności.

Tabela 3

Samosterowność – rozkład odpowiedzi respondentów z Wielkopolski i pozostałych województw

Od czego lub od kogo zależało to, że miniony rok należał do udanych lub do nieudanych?		Wielkopolska	Reszta kraju	Istotność zróżnicowania i współczynnik korelacji V Cramera
Od władz	liczba wskazań	70	1131	p<0,010 V=0,017
	% w ramach regionu	4,5	5,7	
Ode mnie samego	liczba wskazań	1206	14530	p<0,001 V=0,033
	% w ramach regionu	74,8	71,8	
Od innych ludzi	liczba wskazań	333	5368	n. i.
	% w ramach regionu	21,2	26,8	
Od losu (opatrności)	liczba wskazań	641	8640	p<0,001 V=0,041
	% w ramach regionu	40,3	42,9	

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

Jednak w zakresie sposobów reagowania na sytuacje trudne, bardziej szczegółowo opisane strategie Wielkopolan nie różnią się od strategii pozostałych Polaków (tabela 4). Równie często w obu podgrupach deklarowana jest mobilizacja i przystąpienie do działania (zarówno w Wielkopolsce, jak wśród przedstawicieli pozostałych regionów jest to wskazanie nieco częstsze niż połowy badanych), drugie co do ważności jest sięganie po zasoby innych tj. zwrócenie się po radę i pomoc innych osób (po około 43% wskazań w obu grupach). Także trzecia co do częstości wskazań strategia jest podobna w obu grupach tj. znajdowanie pocieszenia, że mogło być gorzej. O ile pierwsze dwie strategie mają charakter aktywny i związane są ze znalezieniem

Tabela 4

Zadaniowość – rozkład odpowiedzi respondentów z Wielkopolski i pozostałych województw

Jak zazwyczaj Pan reaguje na kłopoty czy trudne sytuacje w swoim życiu?		Wielkopolska	Reszta kraju	Istotność zróżnicowania i współczynnik korelacji V Cramera
Zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi	liczba wskazań	694	8687	n. i.
	% w ramach regionu	43,5	43,0	
Mobilizuję się i przystępuję do działania	liczba wskazań	931	11218	n. i.
	% w ramach regionu	57,7	55,4	
Sięgam po alkohol	liczba wskazań	52	627	n. i.
	% w ramach regionu	3,3	3,1	
Pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej lub że innym jest jeszcze gorzej	liczba wskazań	558	6217	p<0,001 V=0,024
	% w ramach regionu	35,2	30,9	
Poddaję się, nie wiem co robić	liczba wskazań	49	528	n. i.
	% w ramach regionu	3,2	2,6	
Zażywam środki uspokajające	liczba wskazań	72	645	p<0,003 V=0,020
	% w ramach regionu	4,6	3,2	
Modlę się o pomoc do Boga	liczba wskazań	397	5254	n. i.
	% w ramach regionu	25,2	26,2	
Zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój	liczba wskazań	358	4328	n. i.
	% w ramach regionu	22,8	21,6	

Zródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

faktycznego rozwiązania problemu, o tyle ta strategia problemu nie rozwiązuje. Okazuje się, że jest ona istotnie częściej wskazywana przez mieszkańców Wielkopolski. Druga ze strategii, w przypadku których wystąpiła istotna statystycznie różnica miała charakter unikowy, tj. zażywanie środków uspokajających – chociaż działanie takie jest stosunkowo rzadko wskazywane, to jednak przez Wielkopolan istotnie częściej. Komentując wszystkie osiem strategii radzenia sobie z problemami, należy więc zauważyć, że Wielkopolanie nie okazali się bardziej zadaniowi i aktywni, w tym więc zakresie nie ujawniła się w danych ewentualna odmienność związana z mentalnością wielkopolską. Dwie zidentyfikowane odmienności nie dotyczą strategii aktywnych i podejmowania odpowiedzialności, lecz unikowych zarówno w zakresie rozwiązania problemu, jak i odpowiedzialności podmiotu.

Kolejną składową mentalności wielkopolskiej poddaną analizie jest prospołeczność – ujęta w dwóch wymiarach: zaangażowania na rzecz społeczności lokalnej oraz podejmowania działań na rzecz innych. W obu tych wymiarach Wielkopolanie nie różnili się od mieszkańców pozostałych województw (tabela 5). Równie rzadko angażują się w działania na rzecz społeczności lokalnej i równie rzadko nieodpłatnie pracują na rzecz innych (choć jak w całej Polsce, częściej wspierają osoby i organizacje własną pracą niż działają na rzecz społeczności lokalnej). Ten wymiar mentalności wielkopolskiej nie ujawnił się zatem w deklaracjach badanych na temat ich zachowań.

Tabela 5

Prospołeczność – rozkład odpowiedzi respondentów z Wielkopolski i pozostałych województw

Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że angażował się Pan w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie)?		Wielkopolska	Reszta kraju	Istotność zróżnicowania i współczynnik korelacji V Cramera
Tak	liczba wskazań	250	3022	n. i.
	% w ramach regionu	15,3	14,8	
Czy w ostatnim roku wykonywał Pan nieodpłatnie jakąś pracę lub świadczył jakieś usługi dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznej?				
Tak, często	liczba wskazań	92	1408	n. i.
	% w ramach regionu	5,6	6,9	
Tak, rzadko	liczba wskazań	290	3918	
	% w ramach regionu	17,7	19,1	
Łącznie tak	liczba wskazań	382	5326	
	% w ramach regionu	23,3	26,0	

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

Tabela 6

Praworzędność – rozkład odpowiedzi respondentów z Wielkopolski i pozostałych województw

Poniżej wymienione są różne zachowania. Jedne z nich mogą dotyczyć bezpośrednio Pana samego, a inne tylko innych ludzi. Proszę powiedzieć, które z poniższych zachowań osobiście Pana obchodzą, a które nie?	Odpowiedzi „trochę mnie obchodzi” i „bardzo mnie obchodzi” – łącznie	Wielkopolska	Reszta kraju	Istotność zróżnicowania i współczynnik korelacji V Cramera
Ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien	liczba wskazań	616	9096	p<0,001
	% w ramach regionu	40,2	47,5	V=0,041
Ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego (np. autobusów, pociągów)	liczba wskazań	572	8587	p<0,001
	% w ramach regionu	37,2	44,6	V=0,040
Ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych	liczba wskazań	758	10727	p<0,001
	% w ramach regionu	48,9	55,6	V=0,038
Ktoś otrzymuje niesłusznie rentę inwalidzką (z tytułu niezdolności do pracy)	liczba wskazań	755	10793	p<0,001
	% w ramach regionu	49,3	56,5	V=0,041
Ktoś wyłudza odszkodowanie z ubezpieczenia	liczba wskazań	732	10189	p<0,001
	% w ramach regionu	47,8	54,1	V=0,040

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

Być może najbardziej zaskakujący wynik ujawnia ostatni z analizowanych wymiarów poszukiwanej mentalności wielkopolskiej – w zakresie poszanowania norm. Wymienione w pytaniu normy mają z jednej strony wymiar formalny tzn. są normami prawa i są też objęte sankcjami, z drugiej zaś strony są to normy o istotnym znaczeniu dla dobra wspólnego, tj. ich naruszenie jest działaniem nie tylko na szkodę konkretnego podmiotu (np. ubezpieczyciela), ale też ogółu – unikanie płacenia podatków, jazda na gapę, wyłudzenie świadczeń wiążą się z nieuprawnionym korzystaniem z zasobów wspólnych i generują wspólnotowe koszty. Autorzy „Diagnozy Społecznej” rozpatrują te pytania w ramach analizy stanu społeczeństwa obywatelskiego. W odniesieniu do mentalności wielkopolskiej pięć opisanych naruszeń to z jednej strony właśnie kwestia obywatelskości, z drugiej jednak – praworzędności. Wynik (tabela 6) okazuje się jednak druzgoczący dla Wielkopolski. Wprawdzie odpowiedzi jej mieszkańców różnią się istotnie od wskazań pozostałych respondentów, jednak różnica ta wiąże się z niższym nasyceniem odpowiedzi wskazujących na istotność tych norm – Wiel-

kopolanie rzadziej twierdzą, że naruszenia wymienionych norm przez innych chociaż trochę ich obchodzą. Struktura ważności poszczególnych norm (jeśli mierzyć ją odsetkiem wskazań, że ich naruszenie obchodzi respondenta trochę lub bardzo) jest analogiczna wśród badanych z województwa wielkopolskiego i z pozostałych województw.

ZRÓŻNICOWANIE INTENSYWNOŚCI MENTALNOŚCI WIELKOPOLSKIEJ W RAMACH WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

W ramach analizy wewnętrznego zróżnicowania, a więc odnosząc się do kwestii homogenizacji i centralizacji, analizie poddano zróżnicowanie rozkładów odpowiedzi na analogiczne jak w pierwszej części pytania. Podział Wielkopolski był zbieżny z podziałem NTS3, tj. na podregiony, przy czym autorzy „Diagnozy Społecznej” wykorzystują i udostępniają w bazie danych podział na podregiony z wyróżnieniem aglomeracji oraz bez jej wydzielania – w pierwszym przypadku Wielkopolska dzielona jest na sześć jednostek (w podregionie poznańskim osobno wyróżnia się miasto Poznań), w drugim zaś na pięć podregionów. Analizując zróżnicowanie wykorzystano podział przeprowadzony bez wyróżniania miasta Poznania – z jednej strony umożliwiło to zachowanie większej liczebności tego podregionu, z drugiej zaś jest spójne z analizami, w których łącznie traktuje się Poznań i jego otoczenie, uważając je za centrum Wielkopolski – zarówno w wymiarze administracyjnym czy gospodarczym, jak i tożsamościowym. Poniżej przedstawiono strukturę podziału próby respondentów z Wielkopolski pomiędzy podregiony statystyczne (tabela 7).

Tabela 7

Struktura próby z województwa wielkopolskiego wg podregionów

Podregion	Liczebność	Udział [w %]
Kaliski	426	25,9
Koniński	393	23,9
Leszczyński	335	20,4
Poznański	396	24,1
Pilski	95	5,7
Ogółem	1645	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

W zakresie samosterowności i poczucia odpowiedzialności za własny los (tabela 8) wśród badanych Wielkopolan istotne pomiędzy podregionami zróżnicowanie dotyczyło tylko dwóch sfer: wskazania własnej odpowiedzialności oraz wiązania jej z innymi ludźmi. W przypadku obu najwyższy odsetek wskazań charakteryzował podregion poznański – ponad 80% badanych z centrum Wielkopolski wskazało własną

Tabela 8

Samosterowność – rozkład odpowiedzi w podregionach Wielkopolski

Od czego lub od kogo zależało to, że miniony rok należał do udanych lub do nieudanych?		Podregion					Wielkopolska poza podregionem poznańskim	Zróznicowanie – istotność i współczynnik korelacji V Cramera	
		kaliski	koniński	leszczyński	poznański	piłski		między podregionami	podregion poznański a reszta
Od władz	liczba wskazań	17	15	12	19	7	51	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	4,0	4,0	4,3	5,0	7,4	4,4		
Odczucie samego	liczba wskazań	276	295	236	325	74	881	p<0,001 V=0,143	p<0,001 V=0,096
	% w ramach regionu	65,2	76,6	74,9	82,1	78,7	72,4		
Od innych ludzi	liczba wskazań	79	61	65	115	13	218	p<0,001 V=0,133	p<0,001 V=0,122
	% w ramach regionu	18,7	16,0	22,6	29,6	13,8	18,4		
Od losu (opatrności)	liczba wskazań	175	149	122	160	35	481	n.i.	n.i.
	% w ramach regionu	41,4	39,2	39,7	41,3	37,2	40,0		

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

Czy wielkopolska mentalność nadal istnieje?

117

Tabela 9

Zadaniowość – rozkład odpowiedzi w podregionach Wielkopolski

Proszę zaznaczyć jak zazwyczaj Pan reaguje na kłopoty czy trudne sytuacje w swoim życiu?		Podregion					WLP poza podregionem poznańskim	Zróżnicowanie – istotność i współczynnik korelacji V Cramera	
		kaliski	koniński	leszczyński	poznański	piłski		między podregionami	poznański a reszta
Zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi	liczba wskazań	199	165	133	156	41	538	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	47,2	42,9	43,8	40,0	43,2	44,6		
Mobilizuję się i przystępuję do działania	liczba wskazań	227	226	176	246	56	685	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	53,9	58,4	55,2	62,9	58,9	56,1		
Sięgam po alkohol	liczba wskazań	10	20	11	11	0	41	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	2,4	5,3	3,9	2,9	0,0	3,5		

Pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej lub że innym jest jeszcze gorzej	liczba wskazań	130	130	129	141	28	417	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	30,9	34,2	42,7	36,4	29,5	34,8		
Poddam się, nie wiem co robić	liczba wskazań	10	13	8	14	4	35	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	2,4	3,5	2,9	3,7	4,2	3,0		
Zażywam środki uspokajające	liczba wskazań	23	11	22	14	2	58	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	5,5	2,9	7,9	3,7	2,1	5,0		
Modlę się o pomoc do Boga	liczba wskazań	119	81	86	93	18	304	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	28,3	21,3	29,4	24,0	18,9	25,6		
Zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój"	liczba wskazań	67	104	69	102	16	256	p<0,001 V=0,115	n. i.
	% w ramach regionu	15,9	27,4	23,9	26,3	16,8	21,6		

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

Tabela 10

Prospołeczność – rozkład odpowiedzi w podregionach Wielkopolski

Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że angażował się Pan w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie)?		Podregion					WLPK poza podregionem poznańskim	Zróżnicowanie – istotność i współczynnik korelacji V Cramera	
		kaliski	koniniski	leszczyński	poznański	pilski		między podregionami	poznański a reszta
Tak	liczba wskazań	61	48	70	59	12	191	n. i.	n. i.
	% w ramach regionu	14,4	12,4	21,0	14,9	12,6	14,6		
Czy w ostatnim roku wykonywał Pan nieodpłatnie jakąś pracę lub świadczył jakieś usługi dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznej?									
Tak, często	liczba wskazań	20	14	26	29	3	63	p<0,001 V=0,101	p<0,001 V=0,104
	% w ramach regionu	4,7	3,6	7,8	7,3	3,2	7,1		
Tak, rzadko	liczba wskazań	66	66	54	97	7	193		
	% w ramach regionu	15,5	17,0	16,2	24,4	7,4	23,7		
Łącznie tak	liczba wskazań	86	80	80	126	10	256		
	% w ramach regionu	20,2	20,6	24,0	31,7	10,5	30,8		

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

odpowiedzialność za to, czy wcześniejszy rok był udany czy też nie. Dla porównania najniższy udział tego wskazania charakteryzował podregion kaliski, w którym tylko dwóch na trzech badanych deklaroowało własną odpowiedzialność. Z kolei innych ludzi jako podmioty, od których zależało jaki okazał się wcześniejszy rok wskazało niemal 30% badanych z podregionu poznańskiego – dla porównania najniższe wskazanie z podregionu pilskiego było dwukrotnie niższe, w tym podregionie tylko 13,6% wskazało inne osoby jako odpowiedzialne za ich wcześniejszy rok. Wskazanie na władze i los nie były istotnie zróżnicowane pomiędzy podregionami. Zestawienie odpowiedzi respondentów z podregionu poznańskiego i pozostałych części województwa, wskazuje, iż mieszkańcy podregionu poznańskiego istotnie częściej oceniają, że miniony rok zależał od nich samych, a także od innych ludzi.

Jednak w zakresie sposobów reagowania na sytuacje problemowe strategie mieszkańców poszczególnych podregionów Wielkopolski nie różnią się istotnie. Zidentyfikowane zróżnicowanie dotyczy jednej ze strategii unikowych, tj. podjęcia aktywności odwracających uwagę od problemu, co stosunkowo najczęściej zadeklarowali mieszkańcy podregionu konińskiego, w drugiej zaś kolejności poznańskiego. Uwzględnienie wyników dla wszystkich podregionów poza poznańskim łącznie i porównanie ich z podregionem poznańskim ujawnia jednak, że pomiędzy deklaracjami w zakresie strategii radzenia sobie z trudnościami pomiędzy mieszkańcami podregionów nie ma istotnych różnic.

W odniesieniu do prospołeczności, istotne zróżnicowanie pomiędzy podregionami dotyczy jednego z jej wymiarów, tj. podejmowania działań na rzecz innych. W zaangażowaniu na rzecz społeczności lokalnej mieszkańcy podregionów Wielkopolski nie różnią się pomiędzy sobą, natomiast w zakresie bezpośredniego podejmowania działań w postaci nieodpłatnej pracy czy usług, najczęściej deklarowali ją mieszkańcy podregionu poznańskiego – niemal co czwarty zapewniał o ich podejmowaniu rzadko, a łącznie (często i rzadko) prawie co trzeci. Dla kontrastu – w podregionie pilskim tylko co dziesiąty. Porównanie odpowiedzi mieszkańców podregionu poznańskiego i pozostałych podregionów łącznie potwierdza tę różnicę.

Z kolei w odniesieniu do poszanowania norm i wrażliwości na naruszanie dobra wspólnego, istotne zróżnicowanie obejmowało wszystkie pięć zdefiniowanych pytań obszarów. W każdym z nich największy udział badanych deklarujących, że dane naruszenie obchodzi ich trochę lub bardzo był najwyższy w podregionie poznańskim, w przypadku trzech z nich osiągając niemal 60% wskazań. Najniższy udział każdorazowo charakteryzował podregion kaliski. Porównanie odpowiedzi respondentów z podregionu poznańskiego z respondentami z pozostałych podregionów województwa wskazuje, że istotnie częściej deklarują oni przejmowanie się faktem naruszania każdej z wymienionych norm.

Tabela 11

Praworządność – rozkład odpowiedzi w podregionach Wielkopolski

	Odpowiedzi „trochę mnie obchodzi” i „bardzo mnie obchodzi” – łącznie	Podregion					WŁKP poza podregionem poznańskim	Zróżnicowanie – istotność i współczynnik korelacji V Cramera	
		kaliski	koniński	leszczyński	poznański	piłski		pomiędzy podregionami	poznański a reszta
Ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien	liczba wskazań	124	131	139	187	35	429	p<0,001 V=0,152	p<0,001 V=0,140
	% w ramach regionu	31,5	34,8	45,1	51,4	38,0	36,7		
Ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego (np. autobusów, pociągów)	liczba wskazań	110	127	135	168	32	404	p<0,001 V=0,152	p<0,001 V=0,114
	% w ramach regionu	27,7	33,8	43,4	46,7	34,8	34,4		

Ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych	liczba wskazań	162	155	173	220	48	538	p<0,001 V=0,159	p<0,001 V=0,148
	% w ramach regionu	40,4	41,0	55,8	59,6	51,6	45,6		
Ktoś otrzymuje niesłusznie rentę inwalidzką (z tytułu niezdolności do pracy)	liczba wskazań	159	151	181	218	46	537	p<0,001 V=0,169	p<0,001 V=0,151
	% w ramach regionu	40,1	40,9	58,2	59,9	50,5	46,0		
Ktoś wyludza odszkodowanie z ubezpieczenia	liczba wskazań	152	156	170	210	44	522	p<0,001 V=0,159	p<0,001 V=0,149
	% w ramach regionu	38,6	41,8	54,8	58,2	47,8	44,7		

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

ZRÓŻNICOWANIE NASYCENIA MENTALNOŚCIĄ WIELKOPOLSKĄ WŚRÓD
RESPONDENTÓW Z PODREGIONU POZNAŃSKIEGO I Z POZOSTAŁYCH
WOJEWÓDZTW

Ostatnia z przeprowadzonych analiz obejmuje porównanie rozkładów odpowiedzi respondentów z podregionu poznańskiego i pozostałych piętnastu województw. Analizy istotności różnicowania przeprowadzono porównując rozkłady odpowiedzi respondentów z podregionu poznańskiego oraz reszty kraju. W kwestii oceny poprzedniego roku respondenci z centrum Wielkopolski istotnie częściej wskazali własną odpowiedzialność i jest to jedyna istotna, zidentyfikowana różnica. W radzeniu sobie z trudnościami i zadaniowością także zidentyfikowano jedną istotną różnicę związaną z częstszym wskazywaniem przez respondentów z podregionu poznańskiego mobilizowania się dla rozwiązania problemu. Istotnie częstsze w Wielkopolsce w porównaniu z resztą kraju strategie unikowe nie są w podregionie poznańskim częściej deklarowane niż w pozostałych regionach. Mieszkańcy podregionu poznańskiego nie różnią się w aktywności na rzecz społeczności lokalnej, ale istotnie częściej podejmują pracę lub świadczą usługi dla innych, są zatem bardziej prospołeczni. W zakresie praworządności – przejścia naruszaniem norm – respondenci z podregionu poznańskiego istotnie częściej deklarują, że ich to obchodzi (bardzo lub trochę).

Tabela 12

Mentalność wielkopolska – rozkłady odpowiedzi z podregionu poznańskiego i pozostałych województw

		Podregion poznański	Reszta kraju bez Wielkopolski	Zróżnicowanie – istotność i współczynnik korelacji V Cramera
Od czego lub od kogo zależało to, że miniony rok należał do udanych lub do nieudanych? (można wybrać więcej niż jedną odpowiedź):				
Od władz	% w ramach regionu	5,0	5,7	n. i.
Ode mnie samego	% w ramach regionu	82,1	71,8	p<0,001 V=0,031
Od innych ludzi	% w ramach regionu	30,0	26,8	n. i.
Od losu (opatrności)	% w ramach regionu	40,8	42,9	n. i.
Jak zazwyczaj Pan reaguje na kłopoty czy trudne sytuacje w swoim życiu?				
Zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi	% w ramach regionu	40,0	43,1	n. i.
Mobilizuję się i przystępuję do działania	% w ramach regionu	63,2	55,4	p<0,002 V=0
Sięgam po alkohol	% w ramach regionu	2,9	3,1	n. i.

Pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej lub że innym jest jeszcze gorzej	% w ramach regionu	36,1	30,9	n. i.
Poddaję się, nie wiem co robić	% w ramach regionu	3,7	2,6	n. i.
Zażywam środki uspokajające	% w ramach regionu	3,7	3,2	n. i.
Modłę się o pomoc do Boga	% w ramach regionu	24,3	26,2	n. i.
Zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój	% w ramach regionu	26,4	21,6	n. i.
Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że zaangażował się Pan w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie)?				
Tak	% w ramach regionu	14,6	14,8	n. i.
Czy w ostatnim roku wykonywał Pan nieodpłatnie jakąś pracę lub świadczył jakieś usługi dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznej?				
Tak, często	% w ramach regionu	7,1	6,9	n. i.
Tak, rzadko	% w ramach regionu	23,7	19,1	
Łącznie tak	% w ramach regionu	30,8	26,0	
Poniżej wymienione są różne zachowania. Jedne z nich mogą dotyczyć bezpośrednio Pana samego, a inne tylko innych ludzi. Proszę powiedzieć, które z poniższych zachowań osobiście Pana obchodzą, a które nie? (łącznie odpowiedzi „trochę mnie obchodzi” i „bardzo mnie obchodzi”)				
Ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien	% w ramach regionu	50,9	47,5	n. i.
Ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego (np. autobusów, pociągów)	% w ramach regionu	46,2	44,6	n. i.
Ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych	% w ramach regionu	59,3	55,7	p<0,004 V=0,026
Ktoś otrzymuje niesłusznie rentę inwalidzką (z tytułu niezdolności do pracy)	% w ramach regionu	59,6	56,4	p<0,003 V=0,027
Ktoś wyludza odszkodowanie z ubezpieczenia	% w ramach regionu	57,9	54,0	p=0,001 V=0,028

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych „Diagnozy Społecznej” <http://www.diagnoza.com> (data wejścia na stronę 20.12.2015).

PODSUMOWANIE

Odniesienie uzyskanych danych do postawionych hipotez pozwala następująco podsumować wyniki analizy:

1. W odniesieniu do hipotezy pierwszej, wskazującej odmiennosc Wielkopolan w zakresie poszczególnych składowych mentalności wielkopolskiej, zidentyfikowano istotne różnice w obrębie trzech analizowanych wymiarów. Wielkopolanie istotnie częściej deklarowali, że przebieg i efekt minionego roku zależały od ich własnych decyzji, rzadziej zaś, że od innych osób lub od władz. Potwierdza to większą samosterowność. W zakresie zadaniowości, częstotliwość wskazywania poszczególnych strategii radzenia sobie z problemami nie była istotnie odmienna wśród Wielkopolan i mieszkańców pozostałych województw. Dwie strategie wskazywane istotnie częściej przez Wielkopolan miały charakter unikowy (pocieszanie się gorszą sytuacją innych oraz sięganie po środki uspokajające). W zakresie obu wymiarów prospołeczności nie zidentyfikowano istotnych różnic w rozkładzie odpowiedzi. Natomiast w zakresie praworządności w odniesieniu do wszystkich pięciu objętych pytaniem norm, częstotliwość deklarowania „przejmowania się” ich naruszaniem była istotnie niższa wśród mieszkańców Wielkopolski. Zatem w porównaniu międzygrupowym (tj. Wielkopolanie a reszta respondentów z pozostałych regionów Polski), respondenci z Wielkopolski tylko w zakresie samosterowności wykazywali się większym nasyceniem cechy, a zatem wyróżniali obecnością wielkopolskiej mentalności. Wyniki dla pozostałych wymiarów nie potwierdziły jej obecności, a raczej jej zaprzeczają.

2. Analiza rozkładów odpowiedzi odnoszących się do wskazanych składowych mentalności wielkopolskiej wśród respondentów z Wielkopolski przy uwzględnieniu podregionów, potwierdza wewnętrzne zróżnicowanie Wielkopolski w zakresie stopnia nasycenia charakterystyczną mentalnością w odniesieniu do samosterowności, prospołeczności w podejmowaniu pracy lub świadczeniu usług dla innych oraz normatywnej wrażliwości na dobro wspólne. Jednak w zakresie strategii rozwiązywania problemów nie identyfikowano zróżnicowania, w szczególności w wymiarze strategii w pełni zadaniowej (mobilizowania się). Także prospołeczność rozumiana jako zaangażowanie w działania na rzecz społeczności lokalnej nie była istotnie zróżnicowana. Zatem Wielkopolska jawi się w świetle tych wyników jako wybiórczo tylko zróżnicowana pod względem intensywności czy powszechności postaw składających się na mentalność wielkopolską.

3. Analogiczny obraz wewnętrznego zróżnicowania składowych mentalności wielkopolskiej oddaje analiza w schemacie centrum-peryferia. Najsilniejsze przejawy mentalności wielkopolskiej w centrum województwa, tj. w subregionie poznańskim dotyczą ponownie samosterowności, prospołeczności w działaniach na rzecz innych (ale już nie społeczności lokalnej) oraz praworządności. W tym zakresie, o ile porównanie wskazań respondentów z województwa wielkopolskiego i reszty Polski ujawniało zróżnicowanie rozbieżne z koncepcją mentalności wielkopolskiej (mniejsze odsetki przejmujących się naruszeniem norm w Wielkopolsce), o tyle porównanie centrum-peryferie w ramach Wielkopolski ujawnia, że wśród respondentów w podre-

gionu poznańskiego istotnie częstsze jest deklarowanie zwracania uwagi na naruszenia norm istotnych dla dobra wspólnego. Hipoteza o silniejszej mentalności wielkopolskiej w centrum regionu niż na jego peryferiach znajduje potwierdzenie w trzech z czterech wymiarów.

4. Wprowadzone dla „wyostrenia” porównań zestawienie odpowiedzi respondentów z podregionu poznańskiego i pozostałych województw pozwala na ukazanie wyraźniejszych niż w zestawieniu danych dla poziomu całego województwa wielkopolskiego, różnic. Istotnie silniejsze w podregionie poznańskim okazują się trzy składowe mentalności wielkopolskiej:

– w zakresie samosterowności respondenci z podregionu poznańskiego istotnie częściej (o 10 p.p.) deklarują, że to jaki był wcześniejszy rok zależało od nich samych – jest to różnica istotna statystycznie i jednocześnie największa ze zidentyfikowanych;

– w zakresie zadaniowości istotnie częściej deklarują podejmowanie strategii „mobilizowania sił i rozwiązywania problemu”, natomiast częstotliwość sięgania po pozostałe strategie nie jest istotnie zróżnicowana;

– w zakresie prospołeczności w obu jej wymiarach nie występują istotne różnice częstotliwości deklarowania działań na rzecz społeczności lokalnej lub innych osób – można stwierdzić, że respondenci podregionu poznańskiego są trochę aktywniejsi niż badani z pozostałych podregionów Wielkopolski, ale poziom ten jest zbliżony do aktywności badanych z pozostałych województw;

– w zakresie praworządności, o ile Wielkopolanie wykazywali się mniejszą wrażliwością na naruszanie norm, o tyle respondenci z podregionu poznańskiego w zakresie trzech z pięciu norm są istotnie częściej wrażliwi i przejmują się naruszeniami – dotyczy to norm związanych z nieuprawnionym pobieraniem zasiłku dla bezrobotnych, renty i odszkodowania. W odniesieniu do dwóch pozostałych norm wskazania także są nieco częstsze, ale różnica ta nie jest istotna statystycznie.

DYSKUSJA

Najkrótsza diagnoza sprowadza się zatem do konstatacji, że w istocie zidentyfikowane różnice są stosunkowo słabe – nie można na ich podstawie wskazać, że Wielkopolanie są jakoś radykalnie inni niż pozostali Polacy, chociaż pewne odrębności pozostają. Podobne były wnioski M. Ziółkowskiego³⁶. Jakże można wskazać potencjalne wyjaśnienia? Wszak można sądzić, że dobre ćwierć wieku gospodarki rynkowej powinno sprzyjać odradzaniu się i wzmocnieniu mentalności wielkopolskiej, mającej – jak wskazują przytaczane analizy – rynkowy, sprawnościowy charakter. Wydaje się, że jednym z istotnych wyjaśnień może być przypomnienie silnej w XIX w. i słabej w okresie potransformacyjnym ideowej podstawy wielkopolskiej mentalności. P. Matusik zauważa, że o ile w XIX w. „dominował obraz społeczeństwa jako organizmu-wspólnoty, teraz nacisk położony został na anarchistycznie rozumia-

³⁶ M. Ziółkowski, *op. cit.*

ną jednostkowość³⁷. Być może to przesadzona diagnoza, niemniej właśnie niedostatki wspólnotowości, zdolności (i dostrzegania celowości) samoorganizacji mogą być istotną przesłanką braku wyrazistości. Potwierdzają to chociażby wyniki dotyczące prospołeczności.

Innym wyjaśnieniem może być odmiennność strukturalna społeczeństwa wielkopolskiego – dawny „stan średni” tj. kupcy, rzemieślnicy, drobni przedsiębiorcy, choć przecież istnieją i działają, to jednak z innymi motywacjami i inaczej prowadząc swoją działalność. Jeśli w XIX w. „Polscy rzemieślnicy i kupcy, rywalizujący z niemieckimi i żydowskimi na polu ekonomicznym, chcąc rozwijać swoje warsztaty, sklepy czy hurtownie, musieli być nie tylko tak samo, ale bardziej niż oni wykształceni i uprzejmi wobec klientów”³⁸, to przecież obecnie na rynku lokalnym konkurują tylko ze sobą nawzajem, zaś na globalnym – z transnarodowymi korporacjami. Patriotyzm przestał być częścią postaw gospodarczych czy przesłanką sprawności w gospodarowaniu – ma co najwyżej znaczenie marketingowe.

Trzeci wreszcie trop to zdecydowanie odmienne tempo przemian gospodarczych, technologicznych czy politycznych. W porównaniu z XXI, XIX w. był stabilny, spokojny, powolny... Cegielski mógł poświęcić kilka lat, by nauczyć się kapitalizmu, a Chłapowski – bycia farmerem. Współcześnie *start-upy* muszą uzasadnić swój ekonomiczny sens w rok czy dwa, a zaledwie co trzeci podmiot gospodarczy przetrwa 5 lat (wg danych GUS dotyczących podmiotów gospodarczych powstałych w 2009 r., w 2014 r. funkcjonowało ich 31,4%)³⁹. Brak stabilności oznacza, że wartości, postawy czy nawet pragmatyka nie mają czasu, by się zakorzeniły, wykazać przydatnością, o przekazie międzypokoleniowym nie wspominając.

Wskazane tropy nie muszą się przy tym wykluczać, a być może wspierając się, przyczyniają się do tym silniejszej erozji mentalności wielkopolskiej. Przed 15 laty P. Matusik stwierdzał, że tęsknota za cnotami przodków napawa go optymizmem, bo skoro za czymś tęsknimy, to być może zostanie to zrealizowane⁴⁰. Z perspektywy omówionych badań trudno utrzymać ten optymizm. Niewątpliwie odpowiadając na postawione w tytule pytanie i nawiązując do dyskusji z 2000 r., trzeba wskazać, że mentalność wielkopolska nadal jest w kryzysie, choć jest nieco silniejsza w centrum regionu niż na peryferiach. Może stopniowo staje się ona jednak mentalnością poznańską?

Dr Agnieszka Jeran, Instytut Socjologii UAM, Poznań (a.jeran@wp.pl)

Słowa kluczowe: mentalność wielkopolska, „Diagnoza Społeczna”, samosterowność, zadaniowość, prospołeczność, praworządność

Keywords: Greater Poland mindset, „Social Diagnosis”, self-steering, task orientation, pro-social attitudes, law and order

³⁷ P. Matusik, *op. cit.*, s. 266.

³⁸ W. Molik, *op. cit.*, s. 258.

³⁹ GUS, *Warunki powstania i działania oraz perspektywy rozwojowe polskich przedsiębiorstw powstałych w latach 2009-2013*, Warszawa 2015, s. 35.

⁴⁰ P. Matusik, *op. cit.*, s. 266.

ABSTRACT

The point of departure of the analyses presented in the article is both a scholarly and common conviction about the existence and functioning of a set of beliefs and norms specific to the inhabitants of Greater Poland, something that might be called the Greater Poland mindset. It formed on the basis of experiences of life under Prussian rule and patriotically motivated transformations of ways of managing economy which shaped of a mentality concurrently national and capitalistic. Although the period of the Polish People's Republic did not facilitate its cultivation, after 1989 the occurrence of such constituent elements of the Greater Poland mindset as frugality, economy, law and order, pro-social attitudes was still diagnosed. Using the data supplied by "Social Diagnosis" 2015 analyses were done to verify the hypothesis of more intense manifestations of selected features corresponding to the Greater Poland mindset, viz. self-steering, task orientation, pro-social attitudes and law and order among inhabitants of Greater Poland compared to other parts of the country. Other analyzed issues comprised the differences in the intensity of these features within Greater Poland and the centrality of the Poznań subregion. The obtained results justify the claim that clear differences are only revealed in a comparison of the Poznań subregion to all the other voivodeships. This observation leads in turn to the conclusion that today we should speak of the existence of the Poznań mindset rather than the Greater Poland one.